

YARATICI VE ÇAĞRIŞIMSAL DÜŞÜNMEYİ GELİŞTİRMESİ BAKIMINDAN TÜRK HALK BİLMECELERİ

Arş. Gör. Müzeyyen ALTUNBAY*

ÖZ: Bir toplumun sahip olduğu en önemli mirası, zengin kültürü, edebiyatı ve sanatıdır. Kültürel zenginlik toplumsal yapılanmanın ve ilerlemenin ilk şartıdır. Bu ise ancak gelişmiş bir dil ile mümkündür. Türk kültürü ve edebiyatı yüzyıllardır zengin birikimi ve ürünleriyle dünyadaki en büyük ve en gelişmiş kültürler arasında yer almaktadır. Bu gelişmişliğin temelinde şüphesiz Türkçenin ve buna bağlı olarak dilsel gelişmişliğin önemi büyüktür. Dil, bir toplumun düşünce yapısını yansıtan ve kimliğini ortaya koyan en önemli unsurdur. Toplumların düşüncelerinin gelişmişliği, dile hâkim oluşlarına ve dili kullanma becerilerine bakılarak anlaşılabilir. Onlarca asırdır var olan Türk dili, yeni her çağda zenginliğine zenginlik, gücüne güç katarak ilerlemiş ve bu birikimin sonucunda halk edebiyatı ortaya çıkmıştır. Türk halk edebiyatı Türk dilinin en güzel örneklerin verildiği, en içli ve en eşsiz ürünlerin ortaya koyulduğu büyük bir edebiyattır. Bu ürünlerden bir tanesi olan bilmeceler, yapısı ve kullanımıyla dilin en güzel eserlerinden olup yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeyi geliştirecek en önemli halk edebiyatı malzemesidir. Toplumun sorunlarla başa çıkabilme yeteneği, problem çözme becerilerine sahip olması doğrudan yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeyle ilgilidir. Günümüzde bu düşünme becerileri modern ülkelerde formal eğitimle verilmektedir. Oysa dünyanın yeni farkına vardığı bu düşünme biçimleri yüzyıllardır toplumumuzda bireylere bilmeceler ile kazandırılmaktadır. Bu çalışmada yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeyi geliştirmesi bakımından Türk halk bilmeceleri ele alınmış, konu yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeyi geliştirici örneklerle desteklenmiştir.

---

* Gazi Üni. Gazi Eğitim Fak., Türkçe Eğitimi Böl. muzeyyentalunbay@gazi.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Düşünme, yaratıcı düşünme, çağrışımsal düşünme, Türk Halk Edebiyatı, Türk Halk bilmeceleeri

Turkish Folk Riddles In Terms Of Development Of Creative And Associative Thinking

ABSTRACT: The most important heritage that a society possesses are its rich culture, literature and art. Cultural wealth is the first requirement of social construction and social progress. This is only possible with a language which is processed. Turkish culture and literature are among the world's biggest and most advanced cultures with its rich accumulation and products for centuries. It is needless to state that Turkish and relevant mechanisms are responsible for the development. Language is the most important factor that reflects the mentality of a society and displays the identity of the society. Sophistication of the ideas of the communities can be understood by looking at the people's language skills and how they possess their language. Turkish language which exists for centuries has added more wealth on its wealth and more strength on its strength in every new age. As a result of this accumulation, folk literature has emerged. Turkish folk literature is a great literature in which the most beautiful examples of Turkish language are given and the most sensitive and the most unique products of it are displayed. Riddles, one of these products, is not only the most beautiful works of the language with its structure and use but also the most important material of folk literature that will improve creative and associative thinking. Society's ability to cope with problems and that it has problem-solving skills is directly related to the creative and associative thinking. Today, these thinking skills are taught with formal education in modern countries. However, these new ways of thinking that the world has just realized have already been gained with riddles by individuals for centuries. In this study, Turkish folk riddles are considered in terms of improving creative and associative thinking and the subject is supported with examples which will improve creative and associative thinking.

Key Words: thinking, creative thinking, associative thinking, Turkish folk literature, Turkish folk riddles

GİRİŞ

Dili, şekli, düşünce yapısı ve sanat anlayışı bakımından içli, samimi duygu ve heyecanla dolu olan halk edebiyatı geleneği, nazım ve nesir ürünleriyle Türk halk hayatının oluşturduğu binlerce yıllık tarih ve kültür yumağıdır (Aslan 2010: 12). Türk halk edebiyatı, halkın ortak değerlerinden, inançlarından ve yaşam biçiminden kaynağını alan ve efsane, masal,

ninni, tekerleme, bilmece, hikâye, türkü vb. gibi çok sayıda manzum ve mensur eseri kendine özgü metotla sınıflandıran, yorumlayan ve değerlendiren bir bilim dalıdır.

William John Thoms'un, 1846 yılında İngilizce halk bilimi anlamına gelen *folklor* terimini kullanmayı önermesi (Aslan 2010: 5) ile birlikte halk bilimine ve akabinde halk edebiyatı çalışmalarına yönelik artmış, bu alandaki çalışmalar ise yeni bir boyut kazanmıştır. Halk edebiyatı binlerce yıllık bir süreçte yine halk tarafından edebî ve estetik zevkin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bütün ürünleriyle büyük bir zenginlik göstermekte olup düşünsel gücün zirveye ulaştığı bir edebiyattır. Halk edebiyatına ait en eski ve tespit edilebilen ürünler İslamiyet öncesine dayanmaktadır. Bu dönemlerde şiirler, halk masalları, destanlar, maniler, bilmeceler vs. bilinen en eski halk edebiyatı ürünlerindedir. İslamiyet'in kabulünden önceki sözlü edebiyat geleneği ile günümüze kadar geçen sürede oluşan halk edebiyatı geleneğinde yazıya aktarılmaya dışında özü itibarıyla çok fazla bir değişim görülmemiş, aynı gelenek devam etmiştir. Halk edebiyatının gelişimi ve ülkemizde bir bilim dalı olarak kabul görmesi 20. yüzyıla rastlamaktadır. Bu dönemlerde özellikle M. F. Köprülü'nün ve Macar Türkolog İgnacz Kunos'un çalışmaları halk edebiyatının gelişimine öncülük eden çalışmalar olarak kabul edilmektedir. Halk edebiyatı Türk toplumun sosyal yaşamından izler taşımakla birlikte yine halkın yaşamını etkileyen ve halkın yaşamına biçim veren önemli dil ve düşünce ürünleri olarak kabul edilirler. Toplumun yapısındaki değişim ya da gelişim, yozlaşma veya ilerleme doğrudan edebî ürünlere yansımakta ve edebiyatta kendisini göstermektedir. Bilindiği gibi edebiyat ve sanat aynı zamanda sosyal gelişmişliğin de bir göstergesidir. Gelişmiş toplumların edebiyat ve sanatının da ileri düzeyde olduğu buna karşın geri kalmış toplumların ise kültürel alanda çok fazla faaliyet gösteremedikleri görülmektedir. Artun (2011: 2), bütün sanat ürünlerinin, toplumsal hayatta duygu ve düşünce, beğeni ve inanç, ideal ve coşku birliği yaratmayı, toplumu ortak ölçülerde kaynaştırmayı amaç edindiğini, uygarlık düzeyi yaratılan toplumsal kurumların değer bileşkesi olduğu için dil ve edebiyatın da doğduğu çağın ve ulusal uygarlık özelliklerinin kesin bir belgesi olarak kabul edildiğini belirtmektedir.

Halk edebiyatı ürünlerinin her biri kendi içerisinde bir birikim taşır. Nesilden nesile, kuşaktan kuşağa taşınan bu birikim toplumun değerlerinden örülmüş zengin bir hazinedir. Çünkü binlerce yıllık kültürün izlerini taşıyan bu ürünler toplumun kimliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Ögüt Eker (2006: 315) toplumdaki düşünce-inanç-yaşam biçimi olarak insan davranış ve gelenekleri olarak adlandırabileceğimiz folklor ürünlerinin, toplumumuzda asırlara dayanan tarihî süreç içinde

farklı inançlarda ortaya çıkıp günümüze ulaşan kültürel aktarımlar olduğuna dikkat çekerek aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, sosyal değişim-gelişmelerin halk kültürü ürünlerine yansması ve yaşatılması, kültür bilimi olan halk biliminin tabiatının gereği olduğunu vurgulamaktadır. Halk edebiyatı ürünleri esasen kaynağı yani ilk yaratıcısı bilinmeyen ve sözlü aktarımlarla çağdan çağa, nesilden nesile ulaşan bir anlamda geleneksel olan sözlü ürünler olmakla birlikte birçoğu sonradan yazıya aktarılmıştır.

Halk edebiyatı ürünleri, sahip oldukları gelenek taşıyıcılığı, eğitime, sosyal motivasyon, yararlılık, bütünleştiricilik, dengeleme, bir düşünceyi destekleme, sosyal eleştiri ve denetim mekanizması, dikkat çekme, az sözle çok şey anlatma, son sözü söyleme, kıssadan hisse kapma, gerilimleri yumuşatma, eğlendirme, güldürme ve rahatlatma fonksiyonlarıyla sosyal yapının güçlü tutulmasında çok önemli görevler yüklenmektedir (Öğüt Eker 2006: 316). Türk halk edebiyatı Türk halkının iktisadî, siyasî, sosyal ve kültürel alanlardaki düşüncesinin bir yansımasıdır. Halkın yaşam tecrübelerinin, inanışlarının ve değer yargılarının ortaya konduğu sözlü ürünler, bireylerin gelişiminde ve kültürel mirasın devamlılığının sağlanmasında önemli birer unsur olmakla beraber aynı zamanda toplumsal çözümlemenin sağlanmasında başvurulabilecek temel kaynaklardır.

Tarih içerisinde toplumsal yaşamı etkileyen olayları, halkın önem verdiği, benimsediği kültürel ve ulusal değerleri çok iyi araştırıp ortaya çıkararak, çağdaş kültür ve edebiyatı bu temeller üzerine kurmak, uygarlığa giden yolda topluma çok önemli değerler kazandırır (Aslan 2010: 16).

İçinde bulunduğumuz hızlı tüketim çağında anlık yaşandığı ve dolayısıyla sorunlara anlık çözümler bulunduğu aşikârdır. Ancak bu yüzyılda öne çıkan en önemli özellik her bireyin düşünsel ve bilişsel olarak kendini gerçekleştirilmesi, yaratıcı düşünme, çağrışımsal düşünme gibi birtakım zihinsel becerilere sahip olmasıdır. Modern ve gelişmiş ülkelerde yeni eğitim yaklaşımlarında üzerinde en çok durulan konulardan birisi olan yaratıcı ve çağrışımsal düşünme aynı zamanda toplumsal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde de önemli bir unsurdur. Bu nedenle bireylerin düşünsel ve bilişsel olarak eğitilmeleri amacıyla yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeye ağırlık verilmektedir. Kültürel gelişim ve yaratıcı düşünme, iyi yetişmiş, problem çözme becerilerine sahip ve kültürel değerleri özümsemiş bireylerin varlığı ile mümkündür. Günümüz eğitim anlayışı bireylerden bilgiyi kullanabilmelerini, yaratıcı ve çağrışımsal düşünme becerilerine sahip olmalarını ve sorunların çözümünde pratik, bununla birlikte akılcı çözümler üretebilmelerini beklemektedir. Çünkü bir toplumun ilerlemesi ancak düşünce gücü gelişmiş bireyler ve bunların

topluma hizmeti ile mümkündür. Sadece edebiyat ya da kültür alanında değil bilim ve teknoloji alanında da kalkınma için yaratıcı bireylerin varlığı şarttır. Yaratıcı ve çağrışımsal düşünmenin geliştirilmesinde halk edebiyatı ürünleri önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle bireylerdeki yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeyi geliştirmesi bakımından halk bilmeceleri çok önemlidir. Bilindiği gibi halk kültüründeki atasözleri, deyimler toplumun olaylar karşısındaki tavrını, fıkralar mizah anlayışını, destanlar, mitler, efsaneler toplumun hamasi duygularını ortaya koyuyor ve geliştiriyorsa, bilmeceler de yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeyi geliştirmektedir.

Halk bilmeceleri, soyuttan somuta, her şeyin her şeyle imgelediği geniş bir imge alemine sahiptir. İmgelerin çeşitliliği, Türk halkının hayal zenginliğini, eşyaya yüklediği anlamları ve söz varlığını ortaya koyma açısından önemlidir (Karademir 2008: 8). Bu çalışmada halk kültürünün önemli bir parçası olan bilmecelerin yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeyi geliştirici özelliklerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım - Şimşek 2008: 187). Bilmecelerin yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeyi geliştirmesine geçmeden önce bu kavramların açıklanması konunun mahiyetinin ortaya konması bakımından yerinde olacaktır.

1. Düşünme

Dış dünyanın insan zihnine yansması, niyet, tasarı (TDK 2005) olarak tanımlanan düşünce, insanın yaratılıştan getirdiği bir yeti olmakla birlikte toplumsal ilerlemede, iktisadî ve sosyal hayatın biçimlenmesinde etkilidir. Düşünce bireyseldir, ancak sistemleşmesi toplumsal düşüncenin temelini oluşturur. Düşünme bilinçli olmak şeklinde de tanımlanabilir. Çünkü düşünmede bilinçli olmak esastır.

Düşünme ve düşünce, tarih öncesi çağlardan beri filozofların zihnini yoran konulardan biri olmuştur. Her düşünür, kendine göre düşünceyi tanımlamaya, ona şekil vermeye çalışmıştır. Düşüncenin soyutluğu ise onun tanımının yapılmasını güçleştirmiştir. Cevizci (2003: 125) düşünceyi “İnsana özgü olan düşünme faaliyetinin, iç ya da dış uyaranlara yanıt olarak gelişen düşünme ediminin ürünü; insanın zihinsel faaliyetleri ile dış uyaranlar arasında kurduğu bağıntının sonucu olan şey” olarak tanımlarken Hançerlioğlu (2012: 360) ise “Düşünce gerçeğin yansımasıdır. Ne var ki sadece nesnel gerçekliği yansıtmakla kalmaz, onu üretir de. Nesnel gerçeklikten algıladığı gereçlerle kavramlar, yargılar ve

kuramlar kurar.” diyerek düşüncenin nesnel gerçekliğin yansıtılmasını sağladığını belirtmektedir.

Düşünceye dayalı yazılı ve sözlü bütün eserler var oluşun bir göstergesidir. “Düşünüyorum, o halde varım.” diyen Descartes varlığını düşünebilme yetisi ile ilişkilendirmiştir. O halde düşünce ürünleri olan halk edebiyatı ürünleri de Türk halkının binlerce yıllık varlığını kanıtlayan ve Türk kültürüne dair bilgiler veren önemli dil ve düşünce ürünleridir. Düşüncenin önemli bir boyutu da dil ile doğrudan ilişkili olmasıdır. Bir dilin kullanım becerisi aynı zamanda bireyin düşünme gücünü de göstermesi bakımından önemlidir. Düşünme, kelime dağarcığı ve bunların zihinde tasarımı ve kullanımı ile ilgilidir. Dil-düşünce üzerine yapılan birçok deneysel ve betimsel çalışmada (Özbay-Melanlıoğlu, 2008; Güneş 2011; Kurudayıoğlu 2011; İlhan 2012 vs.) dil ve düşünce bağıntısına dikkat çekilmekte, bu iki kavramın birbiriyle ilişkisi ortaya konmaktadır. Düşünce dünyasının zenginliği, zengin bir dil hazinesi ile gerçekleştirilebilir. Bu açıdan bakıldığında dil ve dil becerileri gelişmiş toplumların düşüncelerinin de geliştiği ve o toplumların ileri uygarlık düzeyine eriştikleri görülmektedir. Oysa dil ve kültürün zayıf olduğu toplumların hem sosyal birliktelik hem de kültürel ve bilimsel gelişmişlik anlamında geri kalmaları kaçınılmazdır. Bu nedenle sözlü halk edebiyatı ürünleri toplumsal kalkınmada önemli bir görev üstlenirler. Toplumsal ilerlemenin temelini özgün düşünceler oluşturur. Bu nedendir ki gelişmişliğin ilk yansımaları düşüncenin aynası olan dilde kendini gösterir.

Düşünce geliştirilebilen ve zenginleştirilebilen bir yapıya sahiptir. Bu gelişimde çevresel faktörler ile kültürel faktörlerin önemi büyüktür. Türk toplumu ve Türk halk kültürü düşünsel açıdan çok ileridir. Bunda toplumun zengin tarihi ve kültürel birikimi ile birlikte binlerce yıllık geçmişi olan Türkçenin etkisi de büyüktür. Hatta dile ait ürünlerin ilk örneklerinin ve işlenmiş bir dilin ilk izlerinin görüldüğü Orhun Kitabeleri bunun en güzel örneğidir. Düşünce, her bireyin gelişiminde önemli bir unsurdur. Her bireyin düşünce ufkunun sınırlarını genişleten birtakım etmenler vardır. Bu etmenler düşüncenin gelişimi ile birlikte bireye eleştirel, yaratıcı ve çağrışımsal düşünme becerilerini de kazandırmaktadır. Düşüncüyü geliştirme yollarından bir tanesi eğitimde ve bireyin gelişiminde önemli etkileri olduğu bilinen halk edebiyatı ürünlerinin kullanımınıdır. Dil becerilerini geliştirmesinin yanı sıra çağrışımsal ve yaratıcı düşünmeyi geliştirmesi bakımından da oldukça önemli işlevi olduğu bilinen halk edebiyatı ürünlerinin dil ve düşüncenin gelişiminde ayrı bir önemi haizdir. Yaratıcı ve çağrışımsal düşünmenin geliştirilmesini sağlayan en önemli halk edebiyatı türlerinden bir tanesi

bilmecelerdir. Bilmeceler zengin konularıyla, kavramsal yapılarıyla bireylerde hem yaratıcı düşünmeyi hem de çağrışımsal düşünmeyi geliştirmektedir.

1.1. Yaratıcılık/Yaratıcı Düşünme

İnsanın doğasında kendini ifade etme çeşitliliği ve zenginliği her zaman vardır. Kimileri bunu değişik adlarla tanımlamakta ve ifadelendirmektedir. Bu özgün yapı günümüzde daha çok yaratıcılık kavramlarıyla özdeşleştirilerek ifade edilmektedir. Hâlbuki bir şeyi yaratmak, İlahî ve obje karşılığı ile değerlendirildiğinde farklı anlamlar ifade eder. İlahî olanda yoktan var etmek, nesnel olanda ise var olanı kendi doğasında biçimlendirmek önem kazanır. İşte bu biçimlendirme farklılığı günümüzde yaratıcılık olarak değerlendirilmektedir. Yaratıcılık, bu açıdan bakıldığında hâlen günümüzde ortak bir tanımın yapılamadığı konulardan bir tanesidir. Yaratıcılığın yoktan var etmek mi olduğu yoksa yeni ve sıra dışı bir çözüm, ürün, eser vs. mi olduğu tartışılmaktadır. Ancak bu tartışmalarda ve yapılan tanımlarda ortak olan tek nokta yaratıcı düşüncenin özgünlüğüdür. Yaratıcılık, tek boyutlu olmamakla beraber bilişsel, duyuşsal ve devinişsel özelliklerin birleşimi ile ortaya çıkar.

Yakın bir tarihe kadar yaratıcılık üstün becerilere sahip bireylere has gizil bir güç olarak algılanırken, günümüzde dünya üzerinde var olan bütün bireylerin sahip olduğu bir düşünce biçimi olarak algılanmaktadır (Karataş 2007: 2). Oysa yapılan araştırmalar yaratıcılığın sonradan da geliştirilebileceğini ortaya koymuştur. Ancak bunun için elbette bireyin düşünce dünyasının geliştirilmesi ve çok yönlü gelişimine imkân sağlayan bir eğitim-öğretim ortamının sağlanması gerekmektedir. Bilgiler, bireyin eleştirme, analiz etme, sentez yapma, çağrışım kullanma gibi zihinsel becerilerini geliştirecek nitelikte olmalıdır.

Farklılık, ayırt edicilik, özgünlük ve üretkenlik boyutunda yeni düşünceler ortaya koyma yeteneği şeklinde tanımlayabileceğimiz *yaratıcılık* genel olarak bilişsel, duyuşsal ve devinişsel davranışların bir sentezi olup beynin sağ yarı küresini ilgilendiren biyo-genetik bir oluşum ve disiplinlerarası bir terimdir (Küçük 2007: 18). Yaratıcı düşünme günümüz eğitim anlayışında bireylerin en çok sahip olması gereken nitelik olarak kabul edilmektedir.

Yaratıcılıkla ilgili yaygın bir kanı, yaratıcılığın kesin sınırları olan ve sadece özel insanlara verilen bir yetenek olduğu görüşüdür (Ward vd. 1999: 189). Oysa yaratıcılık ve yaratıcı düşünme geliştirilebilen bir beceridir. Her bireyde yaratıcılık az ya da çok doğuştan bir yeti halinde bulunur. Ancak sonraki yaşantıda bu niteliğin geliştirilmesi ya da

köreltilmesi bireyin kendisine bağlı olduğu kadar aynı zamanda yetiştiği çevreye, aldığı eğitime de bağlıdır. Yaratıcı düşüncenin geliştirilmesinde ise çok çeşitli yöntemler vardır. Halk edebiyatı ürünlerinin kullanımı ise bunlardan biridir. Doğrudan dil ve düşüncenin ortaya koyduğu bu ürünler aynı zamanda bireydeki muhakeme gücünü kuvvetlendirmesi açısından da önem taşırlar.

Yaratıcı düşüncenin dili başkalarından farklıdır. O yeni bağlantılar kurmuş, yeni oluşumlar yaratmış, yani bir eser ortaya koyarak kendi dilini kurmuştur (Özcan 2000: 9). Yaratıcılık bakış açısıyla da doğrudan ilgilidir. Yaratıcı düşünebilen insanlar karşılaştıkları durumları birden fazla yönleriyle ele alabilir, alışılmışın dışında çözüm önerileri üretebilir. Yaratıcı düşünme var olan hayat standartlarının ve yaşam kalitesinin artırılması için önemlidir. Yavuz Yavuzer (1989: 35), yaratıcı kişinin diğer bir özelliği de düşünce zenginliğinin akıcılığıdır diyerek yaratıcı bireylerin gelişmiş bir düşünme sistemlerinin olduğuna dikkat çekmektedir. Yaratıcılık olayların görünenden farklı algılanması (tasavvur edilmesi) ve sorunlara olandan farklı çözümler ve öneriler getirilmesini öngörür. Kültürel çeşitliliğin oluşumu aynı zamanda yaratıcı düşünmeye bağlıdır. Halk edebiyatının sözlü ve yazılı ürünleri, sanatsal ürünler vs. hep yaratıcı ve özgün düşünmenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Yaratıcı düşünme gücüne sahip bireyler, başkalarından farklıdır. Bu farklılıklar ise genel hatlarıyla şöyle belirtilebilir:

Yaratıcı düşünebilen bireyler, farklı düşüncelere açıklardır. Başkalarının düşüncelerine değer verirler. Sorunların çözümünde değişik yollar denemeyi ya da başkalarının düşüncelerinden yararlanmayı kabul ederler. Özgün fikirler üretebilirler. Dogmatik düşünce veya inanışları kabul etmezler. Ekonomikliği severler; bu nedenle yaptıkları işte zamandan, emekten tasarruf yoluna giderler. Fikirlerini kendi hayatları başta olmak üzere başkalarının hayatlarında kolaylık sağlamak üzere hizmete sunarlar.

1.2. Çağrışımsal Düşünme

Kelimeler ve kavramlar insan zihninde birbirinden kopuk parçalar halinde değil, tam tersi bir düzen ve mekanizma içerisinde bulunmaktadır. Bu mekanizma, kavramları ya da kelimeleri kullanılmak üzere hazır halde bulundurulur. Davranışlar, düşünceler ve kavramlar arasında yer ve zaman birliğinin etkisiyle kurulan bağlantılar sonucu, bilinç alanına bunlardan birisi girdiğinde ötekini de bilince çekmesi olayı, tedai (TDK 2005) manasına gelen çağrışım, felsefede daha farklı anlamlara gelecek şekilde ve daha kapsamlı olarak ele alınmaktadır. Cevzici (2003: 86) çağrışımı, genel olarak, iki ya da daha fazla öğe arasındaki işlevsel

bağıntıya; bilinçteki öğelerin ya da bileşenlerin, iradenin aracılığı olmadan ya da iradenin karşı koyuşuna rağmen, birbirlerine bağlanmaları ya da birbirleriyle birleştirilmeleriyle ilgili psikolojik fenomen olarak tanımlarken Hançerlioğlu (2012: 242), bir bilinç durumunun kendiliğinden bir ya da birçok bilinç durumlarını uyandırması olarak tanımlamaktadır.

Bir kavramla ya da nesneyle ilgili zihne gelen diğer çağrışım alanları bireyin yaşam tecrübesi ile ilgilidir. Nitekim insan zihninin tanımlamadığı, yaşantıyla edinilmemiş hiçbir kavram ya da kelime birey tarafından düşünülemez ve kullanılamaz. Çağrışimsal düşünme bir kavrama ilişkin kişinin yaşantısıyla ilgili diğer kavramları hatırlaması durumudur. Herkesin aynı kavrama ilişkin düşünceleri aynı şekilde olmayabilir. Bu ise bireyin geçmiş yaşantısı, algısı, düşüncesi ve tecrübesiyle ilgilidir.

Çağrışımın bireylerin gelişimindeki öneminin anlaşılmasıyla son yıllarda çağrışıma dayalı öğrenme etkinlikleri giderek artmakta ve başta psikoloji olmak üzere özellikle reklam sektöründe çağrışıma dayalı etkinliklerden yararlanılmaktadır. Halk arasında ise binlerce yıldır kullanılan çağrışımın, daha çok bilgilerin hatırlanması, ezberlenmesi amacıyla yararlanılmaktadır. Unutulması istenmeyen kavrama ya da nesneye benzer ve onu anımsatacak başka bir kavramla birlikte kullanılan çağrışimsal düşünme, bilmeceler ile geliştirilmektedir. Çağrışimsal düşünme, bu nedenle Türk halkının eğitiminde ve öğreniminde doğal yollarla öğrenilen ve yaşamın her alanında kullanılan bir tekniktir.

Bazı kelimelerin çağrışım değerleri (association value) halk arasında daha yüksek olabilmektedir. (Sutherland 1989, Akt. Çiftçi 2009: 635). Bu ise kelimenin çağrıştırdığı nesne ya da kavramın bireyin sosyo-kültürel yaşantısıyla bir bağının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bir sözün ya da kelimenin bireyin “dilinin ucunda olup” ancak “aklına gelmemesi” hatırlamayla ilgili bir konu olmakla birlikte sık rastlanan bir durumdur. Bu gibi durumlarda birey, zihnindeki kavramı çağrıştıracak farklı sözcükler söyleyerek o kavramın bilinmesini sağlar. Yani çağrışımın ipucu olabilecek başka kelimelerden de yararlanır. Çağrışımın benzerlikler kadar farklılıklar ve zıtlıklar da önemlidir. Çağrışım, zihinsel faaliyetlerin geliştirilmesinde önemli bir yer tutar. Bu nedenle düşüncenin geliştirilmesi ve toplum bireylerine erken yaşlarda aşılması gerekmektedir.

2. Türk Halk Bilmeceleri

Dil, insan zihninde oluşturduğu karşılıklarla birlikte çeşitli çağrışımlar oluşturulabilmektedir. Bunlar hem kendi alanları ile ilgili anlamlar hem de kendilerine ilintili olan farklı anlamlar

çağrıştırılabilmektedir. Bu bakımdan halk bilmeceleri ve bilmecelerdeki dil yapıları dikkat çekici ve incelenmeye değerdir. Bilmece, bil- fiili ile – mAcA ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Anlamından da anlaşılacağı gibi bilmece birtakım söz oyunlarıyla ya da sorularla soyut ya da somut kavramlar ile her türlü olayın, nesnenin bilinmesini/bulunmasını amaçlayan halk edebiyatı ürünüdür. Bazı bilmeceler benzetmelerle oluşturulduğu için bu türün benzetme sanatının yoğun olarak kullanıldığı bir halk edebiyatı ürünü olduğu söylenebilir.

Türk halkının zekâ ve ince zevklerinin parıltısı olarak ortaya konulmuş olan bilmeceler, eğlence vasıtası olmakla birlikte, kişilerde muhakeme gücünü, düşünce derinliğini geliştirmesi bakımından da önemlidir. Diğer taraftan, Türkçenin estetik yapısını ve edebî zevkini sergilediklerinden dolayı da edebiyatımızda ayrı bir önemi haizdir (Kaya 2004: 469). Anonim halk edebiyatı ürünlerinden olan bilmeceler hemen her konuda söylenebilen dil ve düşünce ürünüdür. İlk söyleyenlerin ya da bilmeceleri ilk oluşturanların bilinmesine rağmen zaman içinde yaygın paylaşım bu türün kaynağının unutulmasına neden olmuş ve bilmece türünün anonim olarak halk kültüründe yer almasını sağlamıştır. Bilmecelerin tanımı, tasnifi ve halk kültüründen derlenmesi ile ilgili yapılan çalışmalar oldukça fazladır. Bunlar içinde Şükrü Elçin, Pertev Naili Boratav ve İlhan Başgöz'ün çalışmaları öne çıkanlar arasındadır. Bilmeceler manzum olabileceği gibi mensur şekilde ya da sadece tek bir soru cümlesi şeklinde de olabilir. Bilmecelerin biçimsel özelliklerine dönük çalışmalar çoktur; ancak bu çalışmada ele alınan bilmecelerin biçimsel özellikleri değil yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeyi geliştirmedeki rolüdür. Türk kültür tarihinde en eski yazılı kaynaklardan başlamak üzere değişik dönemlerde farklı biçimlerle de bilmecelerin ifade edildiği görülmektedir. Türk halk edebiyatında bilmecelerle ilgili ilk bilgiye Divan-ü Lügat'it Türk'te rastlanmaktadır.

Kaşgarlı bilmece sözcüğünü: “tabuzguk”=bilmece, “tabzuğ/tabzağ”=Halkın birbirini sınamaya çektikleri bilmece, “tabzuguk tabuzdum”=bilmece sordum, “tabuzgık tabızdı”=bilmece sordu, “ol manga söz tabuzdı”= o bana bilmece sordu şeklinde açıklıyor (Aslan, 2010:305). Divan-ü Lügat'it Türk'te bu şekilde yer alırken Artun (2004: 191) XIV. yüzyılda yazılan Codex Comanicus'ta da ilk bilmece örneklerine rastlandığını belirtmektedir.

Geçmişten günümüze değin, özellikle kitle iletişim araçlarının yaygın olmadığı dönemlerde bilmeceler halk arasında eğlenme, güldürme, düşündürme, zaman geçirme, ortak değerleri paylaşma, söz oyunlarıyla düşüncenin gelişimini sağlama vb. amaçlarıyla

kullanılmaktaydı. Zamanla bu işlevi azalmış olsa da bilmeceler hâlen günümüzde halk arasında yaşatılmaktadır. Bilmece konusu ele alınırken diğer Türk boylarının bilmece zenginliği ve kültürü de görmezden gelinemez. Bilmece diğer Türk boylarında farklı adlarla ya da tanımlamalarla yer almaktadır.

Doğu ve Kuzey Türkleri ile Azeri sahası ve Kerküklüler aynı manaya gelen “tabmak” fiilini ve bu kökten türeyen “tabmaca, tappaca”yı Kaşgarlılar “tabzuğ”, Altay Türkleri (tobollar) “tapkır”ı “tavısak”ı, Kırgızlar (Hakasça) “tabcang-nımah”ı kullanmaktadırlar. Ayrıca Türkmenlerde “matal” ile Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar ve Başkırtlarda “cumbak, yumak” sözü yaygındır (Elçin 2010: 607). Adlandırmalardaki bu zenginliğin bilmece kültürünün zengin oluşundan ileri geldiği açıktır.

Halk bilmeceleri sözlü kültürün yaygınlaşmasında da önemli bir misyon üstlenirler. Konuyla ilgili olarak Elçin (2010: 620), halk bilmecelerinin yazılı ve sözlü olmak üzere iki kaynağı olduğunu belirtir. Sözlü kaynakların, halkın ruhu ve muhayyilesi olduğunu vurgulayan Elçin, bilmecelerin geleneğe, zamana, mekâna ve yaşama şekillerine bağlı olarak bu kaynaktan fezy aldığını belirtmektedir. Edebiyat, toplumu birleştirici bir özelliğe sahiptir. Yazılı edebiyatın gelişmediği dönemlerde halk arasında anlatılan halk hikâyeleri, bilmeceler, masallar, destanlar, efsaneler ile söylenen tekerlemeler, maniler, bilmeceler, ninniler vs. gibi sözlü halk edebiyatı ürünleri toplumun öz değerlerini kaybetmesini engellediği gibi toplumsal birlikteliğin oluşumunu sağlamıştır.

Teknolojinin insanları esir almadığı dönemlerde halkın en büyük zevklerinden birini oluşturan bilmece sorma geleneği, belli kurallarla yapılan kaybedenin cezalandırıldığı kazananın mükâfatlandırıldığı bir oyun şeklindeydi. Artun’a göre (2004: 197), eskiden sorulup günümüze gelen bilmeceler yok olmak üzeredir. Eski dönemlerin yaşayış özelliklerini, kültürünü yansıtan bilmecelerin birçoğunun unutulup belleklerden silinmeye başladığını belirten Artun, bugün teknik gelişmelerin etkisiyle yeni bilmecelerin de ortaya çıktığını belirtir.

Bilmecelerin genellikle uyaklı yapıda oluşu ve bilmecelerdeki şiirsel ahenk bu türün çocuklar arasında da sevilmesini sağlamakta ve ezberlenmesini kolaylaştırmaktadır. Halk arasında hâlen mevcut olan bilmece sorma geleneği sadece büyükler arasında değil, büyüklerle çocuklar arasında da yapılmaktadır. Bu sayede öğrenmenin en hızlı olduğu çocukluk çağında bilmecelerin kullanımı ile çocuklar hem eğlenmekte, hem öğrenmekte, hem de çocukların zihni melekeleri gelişmektedir.

Bilmeceler aynı zamanda bir toplumun zekâ göstergesi olarak da kabul edilebilir. Çünkü zekâyı ve düşünmeyi geliştiren bir yapıya sahip olduğu kabul edilir. Artun (2004: 199), bilmecelerin insanların görüş, düşünüş ve zekâsını açıp geliştirdiğine inanıldığını söylemektedir. Halk arasında hemen her konuda söylenen bilmeceler mevcuttur. Bunlar eğlendirici olduğu gibi aynı zamanda eğitici ve öğreticidir. Özellikle ebeveynler çocuklarının öğrenmesini istedikleri konuda onlara bilmeceler sorarlar. Bu yolla eğlenceli bir eğitim-öğretim ortamı hazırlanmış olur ve aynı zamanda çocukların araştırmacı kişiliklerine de katkı sağlanır. Verilen ipuçlarından ya da bilmece içindeki kelimelerin çağrışımından yola çıkılarak bilmecenin bilinmeye çalışılması eğlenceli bir ortam oluşturur. Bilmecelerin en önemli işlevi ise temel zihinsel becerilerden olan yaratıcı ve çağrışımsal düşünme becerisini geliştirmesidir. Bilmeceler çeşitli konularda olabileceği gibi yapı itibarıyla da değişiklik gösterirler. Bilmeceler, düşündürmesiyle, bilmecenin cevabının bulunmasını sağlamak amacıyla araştırmaya yöneltmesiyle ve çağrışıma dayalı ipuçları içermesiyle önemli bir türdür.

3. Bilmecelerin Yaratıcı ve Çağrışımsal Düşünmeyi Geliştirmedeki Rolü

Yaratıcı ve çağrışımsal düşünme son yıllarda üzerinde en çok tartışılan kavramlardan arasında yer almaktadır. Bu iki kavramın geliştirilmesinde uygulanması gereken yöntem ve tekniklerin her biri diğeri ile ilişkili olduğundan bir bütün olarak yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeyi geliştirmede bilmecelerin çok yönlü bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir. Özellikle geçmişte çok yaygın iken günümüzde bu kadar olmasa bile farklı özellikleriyle karşımıza çıkan bilmeceler temelde çağrışıma dayandığı için bu düşünce yapısını da geliştirmede oldukça önemli bir işleve sahiptir.

19. yüzyılım başlarından itibaren yazılı gelenekte olmasa bile sözlü kültürde önemli bir kullanım aracı olarak kullanılan bilmeceler işlevi itibarıyla dil ve düşünce arasındaki bağı sağlamada öne çıkmaktadır. Bu yüzden bilmecelerin sadece bir eğlence aracı olarak değerlendirilmesi yanlıştır. Eğlencelik yönü olmakla birlikte asıl amacının düşünmeyi etkili kılmak ve var olandan yola çıkarak bilinmesi ve bulunması gerekene ulaşmak amacını taşımaktır. Ancak kolay gibi görülse de bilmecelerin çözümü sanıldığı kadar basit değildir. Kaya (2004: 474), konuyla ilgili olarak bilmeceleri çözenin hüner istediğini, bunun için kişide, önce tecrübe ve muhakeme yeteneğinin üstün olması gerektiğini, kişinin bu işten hoşlanması ve zevk alması gerektiğini, bununla birlikte cevap aranırken, bilmecenin içindeki şekil, madde, ses, seci, renk, hece, kelime,

anlam ve çeşitli çağrışımlar gibi ipuçlarının da iyi değerlendirilmek zorunda olduğunu belirtmektedir.

Bilmeceler, gözlem ve tecrübeler ile bireye yaşantı zenginliğinin kazandırıldığı önemli bir türdür. Çünkü bir bilmecenin oluşumu kadar bilinmesi de bireyin yaşam deneyimlerine, bilgisine ve bir o kadar da gözlemlerine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında sadece gözlem ile tespit edilebilecek bilmeceler olduğu gibi sadece bilgiye ve yorumlamaya dayalı ya da tecrübe ile bilinebilecek bilmeceler mevcuttur. Bilmecelerin tecrübe ve gözlemlerle ilgili olanları ise düşüncenin çok yönlü olarak gelişimini sağlayacaktır. Özcan (2000: 88) bu konuda gözlem ve tecrübe yoluyla kazanılan düşüncelerin, yaratıcı kişinin malzeme olarak kullanabileceği araçlar olduğunu, bu malzemelerin, düşüncelere renk katıp yol açtıkları gibi ona konu da olduklarını belirtmektedir. Gözlem ve tecrübe yoluyla oluşturulmuş, hem eğitici, hem düşünce gücünü geliştirici hem de eğlendirici işlevi bulunan bilmecelerde, söyleyiş bakımından yöreden yöreye farklılıklar görülebildiği gibi benzerliklere de rastlanabilmektedir. Türk halkının pratik zekâsını ve yaratıcı düşüncesini göstermesi bakımından önemli olan bilmecelerde gözlem kadar dikkat de çok önemlidir. Çünkü bilmecede yer alan bir kelimenin çağrışımı doğru cevabın bilinmesini sağlayabileceği gibi aynı zamanda bilmecenin cevabının kendi içinde verildiği de olabilir. İşte bu noktada insanın yaratıcı düşünme ile birlikte çağrışımsal düşünmeden faydalanarak bilmecenin sadece bilgi içerikli mi olduğunu, tecrübeye dayalı mı olduğunu yoksa sadece kişinin kendi gözlemleriyle birlikte mi bilinebileceğini tespit etmesi gerekmektedir.

Kale kapısından büyüktür/ Fındık kabuğundan küçüktür

Kan kırmızıdır/ Süt beyazdır (Artun, 2011: 275).

Verilen bilmece örneğinde cevabı kendi içinde saklı olmakla birlikte çözümü aynı zamanda bilmeceyi dinleyen dikkatine ve tecrübesine de bağlıdır. Basit gibi görünse de kişinin bilgi birikimi ve tecrübesi eksikse bilmecenin çözümü mümkün değildir. Gelenekten süregelen ve hemen her konudaki birtakım somut-soyut kavramların uzak-yakın ilişkiler yoluyla zihinde çağrışımını sağlayan, bir nevi oyuna dayalı zihni melekelerin gelişmesinde önemli rol oynayan ve daha ziyade manzum yapıda söz kalıpları (Kaya 2004: 471) olan bilmeceler eğlendirme amacının yanı sıra öğretici bir nitelik de taşıdıklarından özellikle çocuklara bazı nesne ya da kavramların öğretilmesi ve bu kavramların hatırlatılması amacıyla uzun yıllar kullanılmaktadır. Kişilikle birlikte bilmeceler, dil becerilerini geliştirmesinin yanında bireyi

düşünmeye sevk etmesi, bireyin bilgi birikimini ve sözcük dağarcığını zenginleştirmesi bakımından önemlidirler.

Çıktım merdiven yarısına/ Baktım ayın sarısına

Kuşlar içinde bir kuş var/ Meme verir yavrusuna (Yarasa) (Elçin 2011: 610).

Yukarıda verilen bilmece örneğinde görüldüğü gibi bilmece bilmesi istenen sözcüğü anımsatacak, onun bulunmasını sağlayacak birtakım ipuçları söz konusudur. Örneğin bilmecedeki en önemli ipucu sayılabilecek *yavrusunu emziren kuş* ifadesi doğrudan yarasa ile ilgilidir. Bu kod yarasaı çağrıştırmaktadır. Nitekim yavrusunu emzirebilen tek hayvan yarasadır. Bu bilmece hem çağrışımsal düşünmenin hem de yaratıcı düşünmenin gelişimini sağlayan ve gözleme dayanan güzel bir örnektir. Aynı zamanda çocuklara bilmeceler ile doğaya dair pek çok kavram ya da bilgi de öğretilir.

Yok ağzı yok gözü/ Söyler öğretir özü

Dile ondan usta yok/ Ondan yakın dost da yok (Kitap) (Kaya 2004: 532).

Verilen Başkurt bilmece örneğinde kitap açıkça belirtilmese de kitabın bilgi verici işlevi örnek olarak gösterilmekte ve insanın en yakın dostu olduğu belirtilerek doğru cevabın bilinmesi amaçlanmaktadır. Bu bilmecenin çözümünde tecrübe ve bilgi birikimi de gereklidir. Aşağıda verilen bilmece örnekleri, içinde yer alan ipuçlarından bulunabilecek bilmecelerdendir. Bu bilmecelerin bilinmesinde yine bireyin düşünmesini sağlayacak, çağrışım dünyasını zenginleştirecek tecrübe ve gözlem önemlidir.

Kaplıcada ilacım/ Kış gününde hallacım

Saçaklardan damlardan/ Sarkar uzun saçım (Buz) (Artun 2011: 271).

Kaş ile gözden yakın/ Söylenen sözden yakın (Ecel) (Artun 2011: 271).

Bir ağacı oymuşlar/İçine dünyayı koymuşlar (Radyo) (Başgöz 1999: 541).

Verilen bilmece örneklerinde bireylerin yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeyi kullanabilmeleri için bu kavramları veya nesnelere bilmeleri, yaşantılarında bunlarla ilgili kazanımların olması gerekmektedir.

Bilmeceler henüz dünyayı tanımaya başlayan, nesnelere ve objelere yeni yeni kavrayan çocukların kelime hazinelerinin ve muhakeme güçlerinin artmasında önemli rol üstlenirler. Bir bakıma insanlar, bilmecelerle, zihin sporu yaparlar (Kaya 2004: 472). Zihni becerilerin geliştirilmesi ancak yapılan çalışmalarla mümkündür. Bunun en etkili yollarından biri ise bilmecelerin kullanımınıdır. Bilmecelerin kullanımı ve halk kültüründe uzun yıllardan beri yer alması halkın düşünce gelişmişliğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca en eski halk masallarında ya da hikâyelerinde bilmece örneklerine rastlanması da bilmecelerin Türk halk kültüründe eski bir tür olarak yer aldığına gösterilmesi bakımından dikkate değerdir. Bilmeceler, yüzyıllardır halkın ortak değerlerinden beslenerek olgunlaşmıştır. Başlangıçta zaman geçirme, eğlence aracı olarak görülürken zamanla değişen sosyal anlayış bilmecelerin de işlevinde farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlk çağlarda sadece eğlence aracı olarak görülen bilmeceler halkın düşünce ufğunun gelişmesine katkıda bulunmuştur. Günümüzde eğitim alanındaki çalışmalar bilmecelerin bir de eğitici işlevinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte halkın yaratıcı düşünmesini ve aynı zamanda çağrışımsal düşünmesini geliştirmek amacıyla günümüzde oluşturulan gazete bulmacaları bilmecelerin yerini tutamaları da halkın bu alandaki ihtiyacına cevap vermeye çalışmaktadır. Yaratıcı ve çağrışımsal düşünme denilince akla ilk gelecek olan nokta zihinsel faaliyetlerin ve buna bağlı olarak düşünme gücünün geliştirilmesidir. Çünkü günümüz dünyasında modern anlayış bireylerin karşılaşılan sorunlara çok yönlü bakabilmesini ve eleştirilerin ve değerlendirmelerin tek yanlı olmaması gerektirmektedir. Bu ise farklı düşünme biçimleri ile birlikte bunu geliştirecek etkinliklerle ve uygulamalarla gerçekleşmektedir.

Bilmeceler belirli bazı kodlarla sunulurken bilmecelerin cevabı da aslında bu kodların içinde saklıdır.

Biz biz idik/ Otuz iki kız idik/ Ezildik, büzüldük/ İki sıraya dizildik (gözlem bilgi)

Örnek olarak verilen bilmecede öne çıkan kodlar *otuz iki, iki sıra* ve *dizilmek* sözcükleridir. Sayı itibarıyla otuz iki olan, iki tane sıraya dizilenin ne olduğu sorusuna verilebilecek cevap elbette *diş*'tir. Bilmecede bu kodların doğru tespit edilememesi, çağrışımı sağlayamayacak, bu ise cevabın bilinmesini de güçleştirecektir. İşte bu noktada bilmecelerin eğitsel özelliği öne çıkmaktadır. Ancak yeterli bilgisi olmayan kişilere sorulan bilmecelerde yanlış cevabın verilme

olasılığı yüksektir. Verilen bilmecede otuz iki sayısı çağrışımı kuvvetlendirecek en önemli unsurdur.

Az gitti, uz gitti, dere tepe düz gitti/ Altı ay bir güz gitti; uyanınca hep bitti (rüya) (Demirel vd. 2010:195).

Bilmece örneğinde ise verilen en önemli kod, uyanmak fiilidir. Bu bilmecede bireyin düşünme gücünü zorlayacak çok fazla bir unsur bulunmamakla beraber, onun çağrışım dünyasını geliştirecek örneğe yer verilmiştir. Bilindiği gibi çağrışım benzerlikler kadar zıtlıklar ve farklılıklar da önemli bir yer tutmaktadır. Örnekte uyanmak fiilinin tespit edilmesi ile birlikte onun zıttı olan uyumak fiilinin düşünülmesi gerekmektedir. Yine *Az gitti, uz gitti, dere tepe düz gitti/ Altı ay bir güz gitti* ifadeleri masalımsı bir ifadeyle verilmiştir. Formel olarak adlandırılan (Aslan, 2010: 283) bu kısım masalarda olduğu gibi bilmecede de dinleyicinin ilgisini çekmektedir. İnsanın uyku halinde gördüğü düşler rüyayı ifade eder. Yani bilmecede ilk olarak tespit edilmesi gereken kod *uyanınca* ifadesidir. Bundan sonra ise yapılacak olan şey bireyin bu kodu kullanarak bilmeceyi çözümlemesi, yaratıcı ve çağrışımsal düşünme becerilerini kullanarak bilmecenin doğru cevabının bilinmesini sağlamaktır.

Bilmeceler, toplumlara özgü olup çözümlenmeleri kültür ve algı meselesidir. Bilmecelerin çözümünde bununla birlikte genel kültür de çok önemlidir. Yani her birey yaşantısının zenginliği nispetinde bilmecelerin çözümüne bir adım daha yaklaşır. Sadece eğitimde değil genel olarak dil öğretiminde, yaşantı zenginliğinin kazandırılmasında, düşünme becerilerinin geliştirilmesinde bilmecelerden faydalanılabilir.

SONUÇ

Sözlü geleneğimizin en önemli ürünlerinden bir tanesi olarak kabul edilen bilmeceler, halk tarafından oluşturulmuş ve teknolojiye direnerek halk arasında hâlen varlığını korumaktadır. Ancak geçmişten günümüze teknolojiye meydana gelen gelişmişlik, özellikle sözlü halk edebiyatı ürünlerinin eskisi kadar rağbet görmemesine neden olmaktadır. Halkın eğitim ve öğretim aracı olarak gördüğü bilmecelerin toplumda düşüncenin gelişimini sağlaması, yaratıcı ve aynı zamanda çağrışımsal düşünmeyi geliştirmesi bakımından ayrı bir yeri vardır. Bilgilerin unutulmasının engellenmesinin en etkili yollarından biri kavramların başka kavramlarla ilişkilendirilmesi ve çağrışım yönteminin kullanılmasıdır. Yine aynı şekilde yaratıcı düşünme becerisinin geliştirilmesi de günümüz bilgi toplumlarında hayati önem arz

etmektedir. Modern eğitim sistemlerinin yeni keşfetmeye başladığı bu yöntemler oysa binlerce yıldır Türk halk kültüründe bilmeceler ile var olmuştur. Aslan (2010: 305), çok eski dönemlerden beri hemen bütün toplumların halk kültürü ürünlerinde bilmece örneklerinin görüldüğünü belirtmektedir. Türk halk bilmeceleri konu itibarıyla çok zengindir. Diğer Türk boylarında da hâlen var olan önemli bir sözlü edebiyat ürünüdür.

Bilmecenin zihni faaliyetleri geliştirdiğine dair bilgiler eski halk edebiyatı ürünlerinde de yer almaktadır. Özellikle halk masallarında ve halk hikâyelerinde kahramanın zekâsını sınamak için bilmece sorulması, verilen cevaba göre ödüllendirilmesi ya da cezalandırılması sıkça rastlanan bir durumdur. Bu durum aynı zamanda Türk halk kültüründe bilmecelerin kullanımının zekâ ölçme aracı olarak düşünülmesi ve sadece zeki insanların bilmecelere doğru yanıt verebilmesi şeklinde de düşünülebilir. Asırlardır halk arasında eğlenme, öğrenme aracı olarak kullanılan bilmeceler, sözlü kültürün gelişmesinde de önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bilmeceler ile onlarca nesil yetişmiş ve bir gelenek halini alan bilmece sorma âdeti kuşaktan kuşağa değerli bir miras olarak aktarılmıştır. Ancak son yıllarda tıpkı diğer kültürel zenginlikler gibi teknoloji ile mücadele edemeyen ve etkisi zayıflayan bilmecelerin eğitimde ve halk arasında kullanımının artırılması ve bu türe daha çok önem verilmesi gerekir. Yaratıcı ve çağrışımsal düşünmenin geliştirilmesi ile ilgili örnek bilmeceler eğitim kitaplarında yer almalıdır. Verilen örneklerden yola çıkılarak bireylerin muhakeme yeteneği ve düşünme becerileri geliştirilmelidir. Bu amaçla günümüzde erken yaşlardan itibaren bireylere bilmeceler yardımı ile bu becerilerin kazandırılması amaçlanmalıdır. Eğitim-öğretim ortamlarında yaratıcı ve çağrışımsal düşünmeye ağırlık verilmesi toplumda öz güveni yüksek bireylerin yetişmesini, bunun gerçekleştirilmesinde halk edebiyatı ürünlerinden özellikle bilmecelerden yararlanılması ise hem bir geleneğin devamını hem de toplumsal birlik ve beraberliğin oluşumunu sağlayacaktır. Bu nedenle eğitimde, ailede, yaşam boyu öğrenmede yaratıcı ve çağrışımsal düşünmenin öneminin kavranması ve bunu sağlayacak en önemli ürün olan bilmecelerin kullanımının yaygınlaştırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ARTUN, Erman (2011), *Türk Halk Edebiyatına Giriş Edebiyat Tarihi/Metinler*, Karahan Kitabevi, Adana.

ASLAN, Ensar (2010), *Türk Halk Edebiyatı*, Maya Akademi, Ankara.

TÜBAR-XXXV-/ 2014-Bahar / Müzeyyen ALTUNBAY

BAŞGÖZ, İlhan - TIETZE, Andreas (1999), *Türk Halkının Bilmeceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

CEVİZCİ, Ahmet (2003), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayıncılık, İstanbul.

ÇİFTÇİ, Selcen (2009), “Kelime Çağrışımlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Gösterdiği Temel Nitelikler Üzerine Bir Deneme”, *Turkish Studies*. S.4/3 (Bahar), s. 635.

DEMİREL, Şener vd. (2010), “Edebî Metinlerle Çocuk Edebiyatında Türler”, *Edebî Metinlerle Çocuk Edebiyatı*, Pegem Akademi, Ankara.

ELÇİN, Şükrü (2011), *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.

GÜLERYÜZ, Hasan (2001), *Eğitim Programlarının Dili ve Yaratıcı Öğrenme*, Pegem Yayıncılık, Ankara.

GÜNEŞ, Firdevs, (2005), “Dil Öğretim Yaklaşımları ve Türkçe Öğretimindeki Uygulamalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, S. 15, s. 123-148.

GÜZEL, Abdurrahman - TORUN, Ali (2003), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (2012), *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar Cilt 1*. Remzi Kitabevi, Ankara.

İLHAN, Nadir (2012), “Toplumsal ve Ferdi Düşüncenin Dile Yansımaları (Dil-Düşünce İlişkisi)”, *Turkish Studies*, S. 7/3 (Bahar), s. 1517-1525.

KARADEMİR, Fevzi (2008), “Halk Bilmecelerindeki İmgesel Anlatım Üzerine”, *Milli Folklor*, S. 78 (Yaz), s. 75-87.

KARAKAŞ, Öztürk S. (2007), *Yaratıcı Düşünmeye Dayalı Öğrenme Yaklaşımının Öğrencilerin Yaratıcı Düşünme ve Problem Çözme Becerilerine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

KAYA, Doğan (2004), *Anonim Halk Şiiri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KURUDAYIOĞLU, Mehmet (2011), “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Sözlü Anlatımlarının Düşünceyi Geliştirme Teknikleri Açısından İncelenmesi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 29 (Bahar), s. 213-226.

KÜÇÜK, Salim (2007), *Yazılı Anlatım ve Yaratıcılık*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun.

ÖĞÜT EKER, Gülin (2006), “Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ed. M. Öcal Oğuz, Grafiker Yayınları, Ankara.

ÖZBAY, Murat - MELANLIOĞLU, Deniz (2008), “Türkçe Eğitiminde Kelime Hazinesinin Önemi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt V, S. 1 (Haziran), s. 30-45.

- TDK BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜK (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZCAN, Ali Osman (2000), *Algıdan Yoruma Yaratıcı Düşünce*, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.
- WARD, T. B.-SMİTH, S. M.-FİNKE, R. A. (1999), *Creative Cognition Handbook of Creativity*, Ed. Robert J. Sternberg, Cambridge University Press, USA.
- YAVUZ YAVUZER, Halide (1989), *Yaratıcılık*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, Ali - ŞİMŞEK, Hasan (2008), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.